

לבעינה של תורה

שיחות שנמסרו בבית המדרש על ידי ראש הישיבה הרב ברוך וידר שליט"א

שיחה תפו
ד' באדר א' תשפ"ד
פרשת "תרומה"

”אֲשֶׁר עֵינֶיךָ פְּקָחוֹת”

תהליכים ומסתרים בדרכה של ההשגחה האלוקית (ו)

שאלה קשה ומיסרת נשאלת מפי רבים, לעיתים בזעקה ולעיתים בלחישה, ביחס למאורעות שמחת תורה, שהיו בהם דברים קשים שאין הדעת והלב סובלים. מעשים נתעבים אלו מעוררים שאלות שחלקן אמנם נוגעות לכבשי דרחמנא, אולם אף על פי כן סבור אני שמוטל עלי לנסות ללמוד ולהבין, עד כמה שידינו החלושה מגעת, בענייני ההשגחה האלוקית ולהשתדל להבין מעט מרזיה של ההשגחה הפרטית.

אנסה במסגרת מצומצמת זו לגעת בדברים גדולים ועמוקים עד מאוד, שהרוצה יוסיף בהם לקח ועומק לפנים מעומק.

ביארנו בשיחות הקודמות שהקב"ה מנהיג את עולמו בשתי הנהגות: הנהגת השכר ועונש אשר כל באי עולם כפופים לה, והנהגה כללית ונסתרת, המכונה 'הנהגת המזל' או 'הנהגת הייחוד', שעניינה להוביל את העולם לתכליתו. הבורא יתברך יצר את עולמו לשם תכלית מסוימת והוא ממשיך לנווט אותו

ברצוני לבאר כעת נקודות עמוקות בדרכיה של ההשגחה האלוקית. טרם אתחיל אשא תפילה לבורא-העולם שאצליח להציג את הדברים בצורה בהירה והם ימצאו שבילים לליבם של השומעים.

”הַנִּתְּן בַּיָּמִים יָדְךָ”

שבוע זה הוא הראשון בצמד הפרשיות האחרון של פרשיות השובבי"ם, 'תרומה' ו'תצווה', לו זכינו בשל היות שנה זו מעוברת. לאור מצב המלחמה בו אנו נתונים, אנו עוסקים בענייני אמונה וההשגחה, כאשר נר לרגלינו הם דברי רבי צדוק הכהן מלובלין שהתשובה העמוקה לתיקון עוון השובבי"ם, עוון הקרי והמקריות, היא להתבונן בהשגחתו של הקב"ה בעולמו, ולהעמיק ולדעת שאין מקרה בעולם¹.

לקב"ה
יש תוכנית לעולם,
אליה הוא מובילנו,
תחנה אחר תחנה,
שלב אחר שלב

¹ צדקת הצדיק, אות קנו: "תיקון למקרה לילה - להאמין באמונה שלימה שאין שום מקרה בעולם כלל, וכל מה שיארע לו ידע שהכל בכוננת מכוון יתברך שמו".

כּוֹלָה הַמִּין בְּלִי סַפֵּק” (לפני עשרות שנים שמעתי ממו”ר הרב כ”ץ שליט”א כשעסקנו בעומק הסוגיות הללו, שישנה נקודת שוני בנושא זה בין השקפת הנגלה והשקפת המקובלים, שלפיה גם בעלי החיים מושגחים. אך אנו עוסקים כעת בדברי הנגלה, שבהם ייתכן ואנו מבינים קמעא.)

לכאורה יש מקורות בחז”ל המורים להפך. למשל, אומרת הגמרא: **”שמואל חזייה להווא עקרבא יתיבא על אקרוקתא ועברה נהרא”** - שמואל ראה עקרב היושב על גב צפרדע וחוצה בסיועה את הנהר, **”טרקא גברא ומיית”** - עקץ העקרב אדם ומת. **”קרי עליה⁴: לְמִשְׁפָּטֶיךָ עֲמָדוּ הַיּוֹם”**. לכאורה מלשון הגמרא עולה שגם בעלי החיים נתונים תחת השגחה פרטית! אולם התשובה לכך פשוטה - כאשר המגמה היא לצורך בני האדם מצויה השגחה פרטית גם על הזבוב ועל העכביש. לא לצורך הזבוב או העכביש, אלא לצורך האדם עליו נגזר למות וכיוצא בזה.

סיפרנו בעבר עד היכן הדברים מגיעים. רבי חיים גריינימן זצ”ל ביקש מה’חזון איש’ זצ”ל להסביר לו את דרכי ההשגחה. ה’חזון איש’ נענה לו והדגים לו זאת במעין סיפור: **”כיצד זבוב מגיע? אני יושב ולומד והוא דופק בדלת. אומר: ר’ אברהם ישעיהו, נשלחתי מהשמיים להפריע לך. אני אמנם איני מניח לו להיכנס, אך הוא נכנס בתוקף: הלוא נשלחתי מהשמים לגרד לך את האף!”**. תוך כדי דיבור הגיע זבוב ל’חזון איש’, ה’חזון איש’ ניסה לתופסו ולא הצליח והזבוב עף וגירד לו את האף⁵. ודאי שההשגחה הופיעה במקרה זה לצורך ה’חזון איש’.

בדומה לכך, מסופר על תלמידו, רבי חיים קנייבסקי זצ”ל, שעסק בסוגיית כשרות החגבים ורצה להדגים מהו מראה החגב המותר, והנה לפתע ניתר לתוך החדר חגב שכזה. גם במקרה זה הייתה השגחה על החגב לבוא לרבי חיים קנייבסקי זצ”ל לסייע לו בלימודו.

כלפיה, חרף כל הסערות והנחשולים השוררים בימה השוצף של המציאות.

האם ביכולתנו לדעת איזו הנהגה שולטת באה לידי ביטוי בכל פרט ופרט במציאות? האם אנו מסוגלים להבין להיכן מובלת ספינת החיים של האדם הפרטי, האדם הכללי או עם ישראל? התשובה היא: לא. ביכולתנו אך ורק ללמוד ולצַרֵּף את האמונה, מתוך ידיעה ברורה שבורא העולם בוודאי עושה רק טוב ודבר אינו במקרה. נדע נאמנה שהקב”ה מנהיג את עולמו. גם כאשר נראה לנו שחלילה אין השגחה, אין זה אלא מקוצר המשיג ולא מקוצר המושג.

”כִּי נִכַּח עֵינֵי ה’ דְּרָכֵי אִישׁ”

על גבי ההשגחה הפרטית ישנה ה’השגחה כללית’ על העולם. כאשר הרמב”ם מסביר ב’מורה הנבוכים’ את ההשגחה האלוקית - השגחה המושתתת על שכר ועונש ועל סיבה ותוצאה, גם אם איננו יודעים לפרוט את הדבר - הוא תוחם אותה להשגחה על בני האדם בלבד²: **”אני בדעה כי ההשגחה האלוקית אינה בעולם הזה השפל, כלומר: מתחת לגלגל הירח, אלא באישי מין האדם לבד”** - השגחה פרטית מצויה רק על בני האדם. **”והמין הזה לבדו הוא אשר כל מצבי אישיו”** - כל המתרחש לבני האדם - **”ומה שְׁמַגִּיעִים מן הטוב והרע הוא כפי הראוי לו”**, דהיינו: לפי השכר והעונש, אין מקרה בעולם. **”כמו שאמר³: ‘פִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט”** - היינו: הנהגת המשפט, הפועלת על פי שכר ועונש. **”אבל שאר בעלי החיים, וכל שכן הצומח וזולתו, הרי השקפתי בו כהשקפת אריסטו. איני סבור כלל כי העלה הזה נִשָּׂר בהשגחה בו”**. לדעת הרמב”ם, עֵלָה איננו נושר מתוך השגחה פרטית, על מנת להגן על תולעת מפני החמה וכדומה. **”ולא שהעכביש הזה טרף את הזבוב הזה בגזירת ה’ וחפצו עתה על פרט זה”**.

יחד עם זאת גם על בעלי חיים ישנה השגחה כללית לקיום המין, כפי שהרמב”ם אומר בהמשך: **”שכל אלה השגחה מינית, לא אישית, חסדיו יתעלה בְּזִמְנוֹ לכל מין מזונו ההכרחי וחומר קיומו... ואלמלי כן היה**

⁴ תהלים, פרק קיט, פסוק צא
⁵ מעשה איש, חלק ג, עמוד קעד

² חלק ג, פרק יז
³ דברים, פרק לב, פסוק ד

”רַגְלֵי חֲסִידוֹ יִשְׁמְרוּ”

נבנה נדבך נוסף. הקב”ה אמר על אברהם אבינו: **”...הַמְכֹסֶה אֲנִי מֵאַבְרָהָם אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה... כִּי יִדְעֵתִי לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְוֶה אֶת בְּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשִׁמְרוּ דְרָךְ ה’...”** מהו טיבה של ידיעה זו?

מסביר הרמב”ן:⁷ **”והנכון בעיניי, שהיא ידיעה בו ממש. ירמוז, כי ידיעת השם שהיא השגחתו בעולם השפל, היא לשמור הכללים”** - בדרך כלל ההשגחה בעולם היא על הכלל. **”וגם בני האדם מונחים בו למקרים עד בא עת פקודתם”**. היינו: בני האדם נתונים תחת יד הטבע. כאשר אדם נכנס למקום סכנה - לדוגמה: מקום בו ניתכת אש או שהנהר עולה על גדותיו - בדרך הטבע הוא עלול להיפגע מכך. זוהי הנהגת המקרים. על כעין זה אמרו חז”ל⁸: **”משנתנה רשות למשחית לחבל אינו מבחין בין צדיק לרשע”**.

ממשיך הרמב”ן: **”אבל בחסידיו ישום אליו לבו לדעת אותו בפרט, להיות שמירתו דבקה בו תמיד, לא תיפרד הידיעה והזכירה ממנו כלל, כטעם⁹: לא יגרע מצדיק עיניו”** - הקב”ה אינו מסיר מהצדיק את השגחתו¹⁰. **”ובאו מזה פסוקים רבים, כדכתיב¹¹: הִנֵּה עֵין ה’ אֶל יְרֵאָיו, וזולת זה”**. לגבי האנשים הקרובים ביותר לקב”ה, היינו האבות הקדושים - **”חסידיו”**, מצויה הנהגה היוצאת מגדרי הטבע - **”כִּי תַעֲבֹר בְּמַיִם אַתָּה אֲנִי וּבְנֵהְרוֹת לֹא יִשְׁטָפוּךָ כִּי תֵלֵךְ בְּמַוֹ אֵשׁ לֹא תִפּוֹה וְלֹהֲבָה לֹא תִבְעַר בָּךְ”**¹². אף אם יהיה שיטפון - הוא לא יטבע וינצל באופן מיוחד, אם באמצעות מסוק שיגיח לפתע ואם באמצעות קרש שיוכל להיאחז בו.

כך אירע לרבי עקיבא¹³: **”תניא, אמר רבן גמליאל: פעם אחת הייתי מהלך בספינה וראיתי ספינה אחת**

שנשברה, והייתי מצטער על תלמיד חכם שבה, ומנו? רבי עקיבא; וכשעליתי ביבשה, בא וישב ודן לפני בהלכה. אמרתי לו: בני, מי העלך? - כיצד ניצלת? הלוא גורל האדם מונח ביד הטבע, ובדרך הטבע מי שספינתו טבעה אמור לטבוע גם הוא! **”אמר לי: דף של ספינה נזדמן לי, וכל גל וגל שבא עלי נענעתי לו ראשי”**. לפתע הופיע קרש-עץ ב’מקרה’ - כידוע המילה ’מקרה’ היא אותיות ’רק מה’ - עליו הוא נתלה עד שנסחף אל היבשה.

מביאה הגמרא מעשה נוסף: **”תניא, אמר רבי עקיבא: פעם אחת הייתי מהלך בספינה וראיתי ספינה אחת שמטרפת בים, והייתי מצטער על תלמיד חכם שבה, ומנו? רבי מאיר; כשעליתי למדינת קפוטקיא, בא וישב ודן לפני בהלכה. אמרתי לו: בני, מי העלך? אמר לי: גל טרדני לחברו וחברו לחברו, עד שהקיאתי ליבשה”**. לרבי מאיר לא הגיע קרש-עץ, אלא הגלים עצמם סחפוהו אל היבשה. רבי מאיר הוא ’בעל הנס’, הטבע לא פעל עליו.

כך כתב הרמב”ן בפירושו לספר איוב על הפסוק שהביא לעיל **”לא יגרע מצדיק עיניו”**: **”זה הכתוב מפרש ענין גדול בענין ההשגחה, כי אנשי התורה והאמונה התמימה יאמינו בהשגחה כי הא-ל ישגיח לשמור אנשי מין האדם, כמו שכתוב¹⁴: אֲגִדֵּל הָעֵצָה וְרַב הָעֲלִילִיָּה אֲשֶׁר עֵינֶיךָ פְּקָחוֹת עַל כָּל דְּרָכֵי בְנֵי אָדָם לִתֵּת לְאִישׁ כְּדַרְכּוֹ וְכַפְרֵי מַעֲלָלָיו...”** והטעם הזה ידוע וברור, כי האדם מפני שהוא מכיר את אלוקיו ישגיח עליו וישמור אותו¹⁵. ולא כן שאר הבריות שאינן מדברות ואינן יודעות בוראם”.

זהו גם ההבדל שבין אנשים המדמים שאין משגיח על העולם, חלילה, לבין הצדיקים שעניניהם לה: **”ומן הטעם הזה ישמור את הצדיקים, כי כאשר ליבם ועיניהם תמיד עימו כן עיני ה’ עליהם מראשית השנה ועד אחרית שנה, עד כי החסיד הגמור הדבק באלוקיו תמיד ולא יפרד, הדבק במחשבתו בו בענין מענייני העולם - יהיה נשמר תמיד מכל מקרי הזמן... וכפי**

⁶ בראשית, פרק יח, פסוקים יז, יט

⁷ שם, פסוק יט

⁸ מכילתא, פרשת בא, מסכתא דפסחא, אות יא

⁹ איוב פרק לו, פסוק ז

¹⁰ עיין מורה הנבוכים, חלק א, פרק מד: ”עין - שם משותף... והוא שם ההשגחה... ולפי השאלה זו נאמר כלפי ה’ בכל מקום”.

¹¹ תהלים פרק לג, פסוק יח

¹² ישעיה, פרק מג, פסוק יב

¹³ יבמות, דף קכא, עמוד א

¹⁴ ירמיה, פרק לב, פסוק יט

¹⁵ עיין מורה הנבוכים, חלק ג, פרק יח: ”וענין זה הוא יסוד מיסודות התורה ועליו היא בנויה, כלומר: על שההשגחה באיש איש מאישי האדם כפי מה שמגיע לו”.

העולם קודם שמן באסונות שונים? משיב על כך הרמב”ם¹⁷: ”והנה נראה לי עתה עומק עיוני נפלא מאוד, שבו מתפרקים ספקות ויתגלו בו סודות אלוקיים”. לפי שיטתו שההשגחה תלויה בקשר האדם לאלוקיו, הוא מסביר: ”לפיכך נראה לי, כי כל מי שפגעה בו רעה מרעות העולם מן הנביאים או מן החסידים השלמים, שלא פגעה בו אותה רעה אלא בעת ההעלם”, באותו רגע בו אירע הדבר היה העלם כלשהו שהסיר את הצדיק מדבקותו, כשם שמלאך המוות יכול היה להניח את ידו על דוד המלך רק כאשר הלה הסיח את דעתו מהתורה בשל הרעש שהקים המלאך בחצרו¹⁸. ”ותהיה השגחת ה' יתעלה תמידית במי שהושג לו אותו השפע העומד לרשות כל מי שהשתדל להשיגו, ושבעת שלמות מחשבת האדם בדרכים האמיתיים וחשקתו במה שהשיג - לא יתכן אז כלל שיפגע באותו אדם מין ממיני הרעות”, וה' יצילנו גם בדרך החורגת מדרך הטבע. ”אבל בעת פנותו ממנו יתעלה” - כאשר הוא מסיח את דעתו מריבונו של עולם, ”אשר הוא אז מוסתר מה' - הרי ה' מוסתר ממנו”, ה' כבר לא משגיח עליו באותו אופן, ”והרי הוא אז מזומן לכל רע שיארע שיפגע בו”. זהו סוד הביטחון בה'.

”כִּי ה' צָבָאוֹת יַעֲזֹר וְיָמִי יִפְרֹ”

בשלב זה צפה השאלה הקשה ביותר, שעל מנת לפותרה אין לנו מנוס מלהיעזר בדברי המקובלים. שאלות אלו מטרידות אותי מזה עשרות שנים. גם כאשר דבקים ומאמינים בה', נחוץ לנו לשאול על מנת ללמוד ולהבין. השאלות הללו ראויות לצורך ההבנה השכלית, גם אם הן אינן חוצות את סף הרגש. בשנים האחרונות התגלה לי דבר מופלא שכתב בעל ה'לשם שבו ואחלמה', סבו של הרב אלישיב זצ”ל והחברותא של הרב זצ”ל בקבלה. כך הוא כותב¹⁹: ”לפעמים כאשר שהוא ברצונו יתברך שמו להביא

קרבתו להידבק באלוקיו ישתמר שמירה מעולה”. אנשים רבים חיים את חייהם מתוך עיוורון רוחני, ולכן הם שטופים בחרדות בכל עת של קושי או משבר. הם חשים אובדי עצות, ועל כן הם מרגישים אבודים בעולמם. הלוא הם מדמים שאין בורא לעולם ואם כן מי יעזור להם ומי ישמור עליהם בזמני צרה? ואכן, דרכו של ה' היא שלא להימצא אלא למאמין בו. כך הדברים מפורשים כפי שראינו.

”קְרוֹב ה' לְכָל קְדָאִיו”

דברים אלו נוגעים לחיינו בכל רגע ורגע. ככל שניתן אל ליבנו את זאת שהקב”ה משגיח עלינו, כן תהיה ההשגחה עלינו יותר הדוקה, יותר אישית ואף חורגת מדרך הטבע ויוצאת מדרך המקרים. עלינו ללמוד מדברים גדולים אלו עד כמה יש להאמין בהשגחת ה', ואשר ככל שאדם מאמין בה יותר כך ההנהגה עימו צמודה יותר. כך הלוא אנו אומרים שתיים שלוש פעמים מידי יום¹⁶: ”קְרוֹב ה' לְכָל קְדָאִיו לְכָל אֲשֶׁר יִקְרָאָהוּ בְּאֵמֶת” - כל שצריך הוא לקרוא אליו באמת.

כולנו מכירים סיפורים כאלה לבלי ספור, סיפורים בהם יד ה' גלויה - על אלה שהיו במסיבה ברעים ובדיוק רכב עצר לידם וכך חייהם נצלו; על האישה שקראה 'זוהר' בארון ודברה עם ה' והמחבלים לא הבחינו בה; על אלה שהמחבלים לא נכנסו לביתם, כי חשבו שהם לא נמצאים בו בשבת דרך קבע במטרה לשומרה כראוי; על אותו אחד שנסע ברכבו וצעק כל הדרך ”שמע ישראל”, ואף אחד מהכדורים ששרקו סביבו לא פגע בו. אמנם, אפשר לתלות הכל ביד המקרה, שהלוא אין זה נס גלוי ויש בחירה חופשית להיות כופר ואפיקורס. מאידך גיסא, המאמין יחוש את יד ה' הסובבת בכל צעד ושעל.

”יִקְרַב בְּעֵינֵי ה' הַמּוֹתֵה לַחֲסִידָיו”

אמנם, עדיין נותרו הרבה סימני שאלה שאנו על פתרונם. במקום אחר ב'מורה הנבוכים' מתייחס הרמב”ם לשאלה הקשה: הלוא למרות הכל אנו רואים צדיקים סובלים, נרדפים ומסתלקים מן

¹⁷ חלק ג, פרק נא
¹⁸ שבת, דף ל, עמוד ב: ”כל יומא דשבתא הוה יתיב וגריס כולי יומא. ההוא יומא דבעי למינח נפשיה, קם מלאך המוות קמיה ולא יכיל ליה, דלא הוה פסק פומיה מגירסא. אמר: מאי אעביד ליה? הוה ליה בוסתנא אחורי ביתיה, אתא מלאך המוות סליק ובחיש באילני, נפק למיחזי. הוה סליק בדרגא, איפחית דרגא מתותיה, אישתיק ונח נפשיה.”
¹⁹ לשם שבו ואחלמה, דרשות עולם התווה (ספר הדע”ה), חלק ב, דף קלה, עמוד ב

¹⁶ תהלים, פרק קמח, פסוק יח

בסופו של דבר, נחוץ אָמון בבורא העולם. אנו אוהבים את בורא העולם והוא אוהב אותנו. אנו מאמינים בו באמונה שלמה, אנו יודעים ש”אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עֹל צְדִיק וְיֵשֶׁר הוּא”²², אנו יודעים שהכל הוא בהשגחה אלוקית גם בתוך כל המורכבות שסביבנו ולהיות תמימים באמונתנו. ”תְּמִים תִּהְיֶה עִם ה' אֱלֹהֶיךָ”²³ - גם לאחר כל הלימודים אל תתבלבל והישאר תמים עם ה' אלוקיך. הלוא בודאי הקב"ה מוביל הכל לטובה, על מנת לגאול אותנו בגאולה שלמה למען שמו באהבה.

הגזרה בדוקא על פי כבשי דרחמנא, אשר במחשבתו הנעלמה יתברך שמו” - מתוך רצונו לקדם את הגאולה או לעורר את העם, למשל - ”אז מסלק את הבחירה ומטיל מורך בלבבם עד שאי אפשר להאדם אז להתחזק במדת הביטחון וכדי לקיים את הגזרה על כל פנים, רחמנא ליצלן”. גם אם מישהו הוא ראש אמ”ן, ראש השב”כ או הרמטכ”ל, ויגיעו לשולחנו התרעות ברורות על תקיפה עתידית - הוא לא יבין ויאטום את עיניו ואת אוזניו. עיוורון מעין כל כך בלתי מתקבל על הדעת עד שנראה כאילו נשללה הבחירה, חלילה. דבר מעין זה עלול להתרחש גם לצדיקים, כפי שאירע לדוד המלך.

עלינו לדעת שריבונו של עולם גאלנו והביאנו למדינת ישראל, ועוד ידו נטויה לטובה. הוא עתיד לגלגל עוד סיבובים רבים בעולם כדי שהדברים יתקדמו ואנשים יתעוררו. זהו מעין מה שאמרו חז”ל²⁰: ”הקדוש ברוך הוא מעמיד להן מלך שגזרותיו קשות כהמן, וישראל עושין תשובה ומחזירין למוטב”. בורא עולם מתערב בתוך דרך הטבע ומרדים כביכול את כל הצמרת הבטחונית - את ראש השב”כ, את הרמטכ”ל ואת ראש אמ”ן ושולח אותו לבלות באילת, על מנת לחולל את אשר ברצונו לבצע. לקב”ה יש תוכנית בעולם - לקבץ את כל עם ישראל לארצו, לקומם את בית המקדש, להשיב את הנבואה, לכונן את מלכות בית דוד. אכן, עד שנגיע ליעדים נכספים אלו יהיה עלינו לעבור עוד תחנות רבות, שאליהן מובילנו הקב”ה תחנה אחר תחנה, שלב אחר שלב.

”תֵּן לְחֶכְמְךָ וַיְחַכֵּם עוֹד”

במצבים מורכבים אלו אכן מתעוררות שאלות לא קלות והבחירה החופשית אמנם נתונה, אך בשיחה זו ניסינו להתחיל לתת מזור לשאלות כאובות אלו. אולם, עלינו לדעת כי ”יותר ממה שקריתי לפניכם כתוב כאן”²¹ ועלינו לדעת כי עוד נותר לנו ללמוד רבות בעניינים עמוקים וקשים אלו. ודאי שמסגרת זו אינה מקיפה את הים הרחב והעמוק הזה.

²² דברים, פרק לב, פסוק ד
²³ דברים, פרק יח, פסוק יג

²⁰ סנהדרין, דף צז, עמוד א
²¹ עיין סוטה, פרק ז, משנה ז